

Monografia ze studiów slawistycznych IV

SŁOWIAŃSZCZYNA DAWNIEJ I DZIŚ

JĘZYK, LITERATURA, KULTURA

Pod redakcją

Agnieszki Kołodziej

Elżbiety Tyszkowskiej-Kasprzak

Magdaleny Ślawnickiej

Anny Ursulenko

przy współpracy

Marii Stryzewskiej, Agnieszki Oleckiej

SŁOWIAŃSZCZYŻNA DAWNIEJ I DZIŚ JĘZYK, LITERATURA, KULTURA

Monografia ze studiów slawistycznych IV

Pod redakcją:

Agnieszki Kołodziej, Elżbiety Tyszkowskiej-Kasprzak,
Magdaleny Ślawnkiej, Anny Ursulenko

przy współpracy:

Marii Stryzewskiej, Agnieszki Oleckiej

Wrocław 2020

Recenzenci:

Nina Barszczewska (Uniwersytet Warszawski), Oleh Beley (Uniwersytet Wrocławski), Andrzej Dudek (Uniwersytet Jagielloński), Magdalena Dyras (Uniwersytet Jagielloński), Ilona Gwóźdź-Szewczenko (Uniwersytet Wrocławski), Milan Harvalík (Instytut Językoznawstwa im. Ludovita Štura – Słowacka Akademia Nauk), Przemysław Józwickiewicz (Uniwersytet Wrocławski), Tadeusz Klimowicz (Uniwersytet Wrocławski), Klaudia Koczur-Lejk (Uniwersytet Szczeciński), Tetyana Kosmeda (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu), Katarzyna Kuligowska (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu), Iwona Luczków (Uniwersytet Wrocławski), Izabella Malej (Uniwersytet Wrocławski), Jolanta Mindak-Zawadzka (Uniwersytet Warszawski), Lech Miodyński (Uniwersytet Śląski w Katowicach), Lilla Moroz-Girzelak (Instytut Sławistyki – Polska Akademia Nauk), Ilona Motejunajte (Uniwersytet Państwowy w Pskowie), Andrzej Narloch (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu), Sylwia Nowak-Bajcar (Uniwersytet Jagielloński), Alicja Nowakowska (Uniwersytet Wrocławski), Marek Olejnik (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie), Aleksandra Pająk (Uniwersytet Opolski), Neda Pintarić (Uniwersytet w Zagrzebiu), Iryna Procyk (Uniwersytet Narodowy „Akademia Kijowsko-Mohylańska”), Roman Roszko (Instytut Sławistyki – Polska Akademia Nauk), Anna Skotnicka (Uniwersytet Jagielloński), Jan Sokolowski (Uniwersytet Wrocławski), Lucyna Spyrka (Uniwersytet Śląski w Katowicach), Anna Warda (Uniwersytet Łódzki), Włodzimierz Wysoczański (Uniwersytet Wrocławski), Aleksandra Zywert (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu)

Korekta językowa:

Monika Budzyń-Kelly, Anna Dymek, Nadieżda Georgieva, Dagmar Magincová,
Marija Paunova, Jacek Sławiński, Iskra Tasevska

Projekt okładki:

Agnieszka Kołodziej, Mariola Bieniek

DTP:

Dariusz Sługocki

© Copyright by Oficyna Wydawnicza ATUT – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe
Wrocław 2020

ISBN 978-83-7977-519-4

Oficyna Wydawnicza ATUT – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe
ul. Kościuszki 142, 50-439 Wrocław, tel. 71 342 20 56
www.atutoficyna.pl; wydawnictwo@atutoficyna.pl

Spis treści

OD REDAKTOREK	17
---------------------	----

JEZYK

NATALIA AWINA

(Uniwersytet Witolda Wielkiego, Litwa)

Региональные особенности речевой коммуникации в жанре поздравления: культура речи	21
--	----

DIANA BLAGOEWA, SIJA KOLKOWSKA

(Instytut Języka Bułgarskiego im. Prof. Lubomira Andrejczina –
Bułgarska Akademia Nauk, Bułgaria)

Корпуснобазирани подходи при осъвременяване на лексикографските ресурси	31
--	----

MAGDALENA BŁASZAK

(Uniwersytet Śląski w Katowicach, Polska)

Partykuły <i>само</i> i <i>дупу</i> w polskim przekładzie zbioru opowiadań Aleksandra Prokopiewa <i>Mały człowiek. Bajki z lewej kieszeni</i>	41
--	----

HELENA BORYSIEWICZ

(Białoruski Uniwersytet Państwowy, Białoruś)

Znajomość języka białoruskiego u uczących się języka polskiego: pomocna czy nie?	51
---	----

NINA DANYLUK

(Wschodnioeuropejski Uniwersytet Narodowy im. Łesi Ukrainki, Ukraina)

Українська етнолінгвістика у слов'янському контексті	59
--	----

JAGODA GRANIĆ, IVA POLIĆ

(Uniwersytet w Splicie, Chorwacja)

Jezični stereotipi: medijska (de)konstrukcija društvene zbilje	71
--	----

JANA HOFFMANNOVÁ

(Instytut Języka Czeskiego – Czeska Akademia Nauk, Czechy)

Popularizace historie v časopise „Historická červená knihovna“: přenos žánrových stereotypů mezi odlišnými diskurzy	81
--	----

NINA HORHOLIUK

(Instytut Języka Ukraińskiego – Narodowa Akademia Nauk Ukrainy, Ukraina)

До проблеми типології модальності: питальні висловлення	91
---	----

LUCIE JÍLKOVÁ	
(Instytut Języka Czeskiego – Czeska Akademia Nauk, Czechy)	
Expresivní slovní zásoba jako prostředek infotainmentu (na příkladu rozhlasového dopravního zpravodajství)	103
IRYNA KAZYMYROWA	
(Instytut Języka Ukraińskiego – Narodowa Akademia Nauk Ukrainy, Ukraina)	
Нормалізація української лінгвістичної термінології в 20-ті – 30-ті рр. XX ст.	109
ŁARYSA KRAWEC	
(Narodowy Uniwersytet Pedagogiczny im. M. Drahomanowa, Ukraina)	
Метафора <i>книга природи</i> як засіб моделювання картини світу	119
MIROSLAV KUBÁT	
(Uniwersytet w Ostrawie, Czechy)	
LUKÁŠ ZÁBRANSKÝ	
(Uniwersytet w Hradcu Králové, Czechy)	
Kvantitativně-kvalitativní analýza projevů českých prezidentů k 28. říjnu	127
MAGDALÉNA LAPÚNIKOVÁ	
(Uniwersytet Palackiego w Ołomuńcu, Czechy)	
Zdvořilost jako nepřímá realizace komunikačních funkcí z translatologického pohledu	141
ZORIANA MACIUK	
(Wschodnioeuropejski Uniwersytet Narodowy im. Łesi Ukrainki, Ukraina)	
Імідж особистості крізь призму фразеологічної картини світу	149
ALEKSANDR MAŁYSZEW	
(Petersburski Uniwersytet Państwowy, Rosja)	
Языковая личность русских академических переводчиков научно-популярной журналистики первой половины XVIII века	157
LUDMYŁA MARCZUK	
(Uniwersytet Narodowy w Kamieńcu Podolskim im. Iwana Ohijenki, Ukraina)	
Вербалізація ономастикону подорожі у книзі <i>Лексикон інтимних міст</i> Юрія Андруховича	165
LARYSA MARKMANN	
(Uniwersytet w Konstancji, Niemcy)	
The role of communicative approach in teaching Ukrainian to the students who have German as their native or second native language (on the example of the topic “Loanwords in Ukrainian”)	173
DANUTA PYTEL-PANDEY	
(Uniwersytet Wrocławski, Polska)	
Dyrektywne akty mowy w języku współczesnej polityki	181
NATALIA SHLIKHUTKA	
(Uniwersytet Śląski w Katowicach, Polska)	
Leksyka ekspresywna o nacechowaniu negatywnym w słowackich blogach parentingowych	193

PETRA STANKOVSKA (Uniwerytet w Lublanie, Słowenia)	
Frazémy s ústředním slovesným komponentem <i>být</i> a/nebo <i>mít</i> v češtině a ve slovinštině	203
ANNA STEFAN (Uniwerytet Łódzki, Polska)	
Wybrane różnice między pisaną i mówioną normą języka słoweńskiego	209
FANI STEFANOWSKA-RISTESKA (Instytut Języka Macedońskiego im. Krste Misirkowa w Skopje, Macedonia)	
Споредбени фраземи со зоонимна компонента во македонскиот и во полскиот јазик	219
MARIA STRYSZEWSKA (Uniwerytet Wrocławski, Polska)	
Rzeczowniki z formantem <i>-ka/-ka</i> w powieści Michaiła Bułhakowa <i>Mistrz i Malgorzata</i> i w jej przekładach na język polski oraz macedoński	227
ALEKSANDR K. SZAPOŠNIKOW (Instytut Języka Rosyjskiego im. W.W. Winogradowa – Rosyjska Akademia Nauk, Rosja)	
Whole-lexeme correspondences are the indicators of the degree of linguistic affinity. On the example of the Scytho-Balto-Slavic group of I.-E. family	239
ELEONORA SZESTAKOWA (badacz niezależny, Ukraina)	
Об особенностях организации коммуникативной ситуации в реалити-шоу	247
MYROSLAWA SZEWCZENKO (Uniwerytet Narodowy w Kijowie im. T. Szewczenki, Ukraina)	
OLGA ANCHIMIUK (Uniwerytet w Białymstoku, Polska)	
Лінгвометодичні основи навчання польських студентів української інтонації	259
LIDIA TANUSZEWSKA, NATALIA ŁUKOMSKA (Uniwerytet Świętych Cyryla i Metodego w Skopje, Macedonia)	
Interferencje językowo-kulturowe w przekładach literackich (na przykładzie języka macedońskiego i polskiego)	267
DOMINIKA VINCEJOVÁ (Uniwerytet w Preszowie, Słowacja)	
Slovenské a poľské lingvistické termíny z aspektu syntaktickej motivácie	275
LINA VIZGIRDE (Uniwerytet Witolda Wielkiego, Litwa)	
Наивная лексикография. Онлайн-словари сленга как дополнительный инструмент лексикографических исследований	283

MATEUSZ WIŚNIEWSKI	
(Uniwersytet Wrocławski, Polska)	
Informacja a sztuka. Kilka uwag o komunikacyjnym i artystycznym aspekcie wybranych przekładów czeskich librett operowych na język polski	293
NEONIŁA ZAJCZENKO	
(Narodowa Akademia Sztuk Pięknych, Ukraina)	
Вираження просторових відношень засобами української мови: лінгводидактичний аспект	303
LITERATURA	
DANIEL BANASIAK	
(Uniwersytet Łódzki, Polska)	
Тема дружбы в культурологической прозе Ольги Седаковой	313
ANNA BOGINSKAYA	
(Uniwersytet Wrocławski, Polska)	
„Коллективная субъективность” в польской и русской „деревенской” прозе 70-х годов XX века	327
ANNA BRZEZIŃSKA-WINKIEL	
(Uniwersytet Wrocławski, Polska)	
Związki słowa i obrazu w tomiku <i>Z kasemat spánku</i> Jindřicha Heislera i Toyen jako przykład eksperymentu w poezji surrealistycznej	337
MARTA CHASZCZEWICZ-RYDEL	
(Uniwersytet Wrocławski, Polska)	
Południowa Słowiańszczyzna pod piórem polskich pisarzy. Heteroobrazy obecne w literaturze (wiek XX oraz początek wieku XXI)	345
NADEŻDA COCZEWA	
(Uniwersytet im. Konstantyna Presławskiego w Szumenie, Bułgaria)	
Славянские диалоги в болгарском журнале „Художник“ – Альфонс Муха, Казимеж Пшерва-Тетмайер и болгарский символизм . . .	355
IVANA ČAGALJ	
(Uniwersytet Śląski w Katowicach, Polska)	
Imota kao mitski zavičaj u djelima Petra Gudelja: mitovi, stereotipi, fakti	365
TATIANA DANIŁOWICZ	
(Białoruski Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny im. Maksima Tanka, Białoruś)	
Сторонники чистого искусства в русской литературной критике 1920-х гг.	375
ANNA GAWARECKA	
(Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska)	
<i>Bestia triumphans?</i> Obrazy dziewiętnastowiecznej Pragi w czeskiej literaturze postmodernistycznej	385

ŻANNA JANKOWSKA

(Uniwersytet Narodowy „Akademia Ostrogska”, Ukraina)

- Відображення концепту „Дім – Поле – Храм”
у поемі Т. Шевченка *Наймичка* та його однойменній
російськомовній повісті: порівняльний аналіз 399

SUZANA KOS

(Uniwersytet w Zagrzebiu, Chorwacja)

- Dětská realita v prózách Petry Soukupové 411

ANTONINA KURTOK

(Uniwersytet Śląski w Katowicach, Polska)

- Obraz rzeczywistości chorwacko-węgierskiej w utworach
Znanstvein heureka Mazalji Miška oraz
Izlet Grinczinger Pál-a na Magyar tenger Ksavera Šandora Gjalskiego.
Satyryczna demystyfikacja stereotypów 417

MONIKA SAGAŁO

(Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Polska)

- O motywie polowania w anonimowej słowackiej poezji miłosnej
z osiemnastowiecznych zbiorów 425

ŚLAWICA SRBINOWSKA

(Uniwersytet Świętych Cyryla i Metodego w Skopje, Macedonia)

- За историјата и романот низ призма на делото *Александар*
и смртта од Слободан Мицковиќ 433

KULTURA

WOJCIECH JÓŹWIAK

(Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska)

- Tworząc i przekraczając religijno-etniczne granice.
Kino bułgarskie ponad podziałami? 459

PETR MAREŠ

(Uniwersytet Karola w Pradze, Czechy)

- Od filmu k literárnímu textu. Dvě novelizace českých filmů 469

DARIUSZ TKACZEWSKI

(Uniwersytet Śląski w Katowicach, Polska)

- Społeczny i kulturowy obraz I Republiki Czechosłowackiej (1918–1938) 477

Contents

FROM THE EDITORS	16
------------------------	----

LANGUAGE

NATALIA AWINA

(Vytautas Magnus University, Lithuania)

Regional features of speech communication in the genre of congratulations: culture of speech	21
---	----

DIANA BLAGOEWA, SIJA KOLKOWSKA

(Institute for Bulgarian Language “Prof. Lubomir Andreychin” –
Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaria)

Corpus-based approaches for updating lexicographic resources	31
--	----

MAGDALENA BŁASZAK

(University of Silesia in Katowice, Poland)

Particles <i>camo</i> and <i>dypu</i> in Polish translations of the short story collection <i>Homunculus</i> by Alexandar Prokopiev	41
--	----

HELENA BORYSIEWICZ

(Belarusian State University, Belarus)

Is the command of Belarusian helpful in learning Polish?	51
--	----

NINA DANYLUK

(Lesya Ukrainka Eastern European National University, Ukraine)

Ukrainian ethnolinguistics in the slavic context	59
--	----

JAGODA GRANIĆ, IVA POLIĆ

(University of Split, Croatia)

Linguistic stereotypes: media (de)construction of social reality	71
--	----

JANA HOFFMANNOVÁ

(Institute of the Czech Language –
Czech Academy of Sciences, Czech Republic)

The popularization of history in Czech magazine “Historická červená knihovna” (Historical Red Library)	81
---	----

NINA HORHOLIUK

(Institute for the Ukrainian Language –
National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine)

Typology problems of modality: interrogative utterance	91
--	----

LUCIE JÍLKOVÁ	
(Institute of the Czech Language – Czech Academy of Sciences, Czech Republic)	
Expressive vocabulary as a means of infotainment (on the example of traffic announcements)	103
IRYNA KAZYMYROWA	
(Institute for the Ukrainian Language – National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine)	
Normalization of Ukrainian linguistic terminology in the 1920s-1930s	109
ŁARYSA KRAWEC	
(National Pedagogical Dragomanov University, Ukraine)	
Metaphor “book of nature” as a means of modeling a picture of the world	119
MIROSLAV KUBÁT	
(University of Ostrava, Czech Republic)	
LUKÁŠ ZÁBRANSKÝ	
(University of Hradec Králové, Czech Republic)	
A quantitative-qualitative analysis of Czech presidential speeches as of 28 October	127
MAGDALÉNA LAPÚNIKOVÁ	
(Palacký University Olomouc, Czech Republic)	
Politeness as the Indirect Realisation of Communicative Functions from the Point of View of Translation Studies	141
ZORIANA MACIUK	
(Lesya Ukrainka Eastern European National University, Ukraine)	
Image of Personality through the Prizm of a Phraseological World Picture . . .	149
ALEKSANDR MAŁYSZEW	
(Saint Petersburg State University, Russia)	
Linguistic consciousness of Russian academic science-popular journalism translators of the first half of the 18th century	157
LUDMYŁA MARCZUK	
(Kamianets-Podilsky Ivan Ohienko National University, Ukraine)	
Verbalization of the onomastycon of travel in the book by Yuryi Andrukhovych <i>Lexicon of intimate cities</i>	165
LARYSA MARKMANN	
(University of Konstanz, Germany)	
The role of communicative approach in teaching Ukrainian to the students who have German as their native or second native language (on the example of the topic “Loanwords in Ukrainian”)	173
DANUTA PYTEL-PANDEY	
(University of Wrocław, Poland)	
Directive speech acts in the language of modern politics	181

NATALIA SHLIKHUTKA (University of Silesia in Katowice, Poland)	
Expressive lexis with a negative valorization in Slovak parenting blogs	193
PETRA STANKOVSKA (University of Ljubljana, Slovenia)	
Czech and Slovenian phrasemes using <i>být</i> and/or <i>mít</i> as their main verb components	203
ANNA STEFAN (University of Łódź, Poland)	
Selected differences between the written and spoken norms of the Slovenian language	209
FANI STEFANOWSKA-RISTESKA (Institute for Macedonian language “Krste Misirkov” in Skopje, Macedonia)	
Macedonian and Polish comparative phrasemes with zoonimic components	219
MARIA STRYSZEWSKA (University of Wrocław, Poland)	
Nouns with suffix <i>-ka/-ka</i> in M. Bulgakov’s novel <i>Master and Margarita</i> and its translations into Polish and Macedonian	227
ALEXANDER K. SZAPOŠNIKOW (V.V. Vinogradov Russian Language Institute of the Russian Academy of Sciences, Russia)	
Whole-lexeme correspondences are the indicators of the degree of linguistic affinity. On the example of the Scytho-Balto-Slavic group of I.-E. family	239
ELEONORA SZESTAKOWA (independent researcher, Ukraine)	
On the peculiarities of the organization of the communicative situation in a reality show	247
MYROŚŁAWA SZEWCZENKO (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine)	
OLGA ANCHIMIUK (University of Białystok, Poland)	
Linguistic and methodological fundamentals of Ukrainian intonation teaching to Polish students	259
LIDIA TANUSZEWSKA, NATALIA ŁUKOMSKA (Saints Cyril and Methodius University in Skopje, Macedonia)	
Language and cultural interference in literary translations. Macedonian – Polish example	267
DOMINIKA VINCEJOVÁ (University of Prešov, Slovakia)	
Slovak and Polish Linguistic Terms in the View of Syntactic Motivation	275

LINA VIZGIRDE	
(Vytautas Magnus University, Lithuania)	
Folk lexicography. Online slang dictionaries as a subsidiary source for lexicographers	283
MATEUSZ WIŚNIEWSKI	
(University of Wrocław, Poland)	
Information and art. A few remarks on the communicative and artistic aspect of selected translations of Czech opera librettos into Polish	293
NEONIŁA ZAJCZENKO	
(National Academy of Visual Arts, Ukraine)	
Expression of the spatial relations by means of Ukrainian language: linguodidactic aspect	303
LITERATURE	
DANIEL BANASIAK	
(University of Łódź, Poland)	
The problem of friendship in the cultural prose of Olga Sedakova	313
ANNA BOGINSKAYA	
(University of Wrocław, Poland)	
The “collective subjectivity” in Polish and Russian “rural” fiction of the 1970s	327
ANNA BRZEZIŃSKA-WINKIEL	
(University of Wrocław, Poland)	
The relations between word and image in the book of poems <i>Z kasemat spánku</i> by Jindřich Heisler and Toyen as an example of an experiment in surreal poetry	337
MARTA CHASZCZEWICZ-RYDEL	
(University of Wrocław, Poland)	
South slavic countries in the writings of polish writers	345
NADEŽDA COCZEWA	
(Konstantin Preslavsky University of Shumen, Bulgaria)	
Slavic dialogues in the Bulgarian magazine “Artist” – Alphonse Mucha, Kazimierz Przerwa-Tetmajer and the Bulgarian Symbolism	355
IVANA ČAGALJ	
(University of Silesia in Katowice, Poland)	
Imota as a Mythical Homeland in the Works by Petar Gudelj: Myths, Stereotypes, Facts	365
TATIANA DANIŁOWICZ	
(Belarusian State Pedagogical University named after Maxim Tank, Belarus)	
Supporters of pure art in literary critiques of the 1920s	375

ANNA GAWARECKA	
(Adam Mickiewicz University, Poland)	
<i>Bestia triumphans?</i> Pictures of nineteenth-century Prague in Czech postmodern literature	385
ŻANNA JANKOWSKA	
(National University of Ostroh Academy, Ukraine)	
The Concept of “Home – Field – Temple” in T. Shevchenko’s Poem <i>Naimychka</i> (The Servant Girl) and his Novella of the Same Name Written in the Russian Language: Comparative Analysis	399
SUZANA KOS	
(University of Zagreb, Croatia)	
Children’s reality in the prose works of Petra Soukupová	411
ANTONINA KURTOK	
(University of Silesia in Katowice, Poland)	
The image of Croatian-Hungarian reality in the Ksaver Šandor Gjalski’s literary works <i>Znanstvein heureka Mazalji Miška</i> and <i>Izlet Grinczinger Pál-a na Magyar tenger.</i> Satirical demystification of the stereotypes	417
MONIKA SAGAŁO	
(Jagiellonian University in Kraków, Poland)	
About the motive of hunting in anonymous Slovak love poetry from the 18th century collections	425
SLAWICA SRBINOWSKA	
(Saints Cyril and Methodius University in Skopje, Macedonia)	
History and a novel by the example of the work <i>Alexander and the Death</i> by Slobodan Mickovic	433
CULTURE	
WOJCIECH JÓŹWIAK	
(Adam Mickiewicz University, Poland)	
Trespassing religious-ethnic borders – Bulgarian cinema beyond boundaries	459
PETR MAREŠ	
(Charles University in Prague, Czech Republic)	
From Film to Literary Text: Two Novelizations of Czech Films	469
DARIUSZ TKACZEWSKI	
(University of Silesia in Katowice, Poland)	
Social, cultural image of the First Czechoslovak Republic (1918–1938)	477

LARYSA KRAWEC'

Narodowy Uniwersytet Pedagogiczny im. M. Drahomanowa, Ukraina

e-mail: lara.kravets@gmail.com

Метафора *книга природи* як засіб моделювання картини світу

Metaphor "book of nature" as a means of modeling a picture of the world

Summary: The purpose of the study is to trace the evolution of the content of the book of nature metaphor over its long-term functioning. The article describes the use and content of the book of nature metaphor in various cultural and historical contexts. An analogy of the world with text appears in the Middle East. In the Middle Ages, the book of nature metaphor interpreted the world as a creation of God. The Ukrainian philosopher and poet Skovoroda understood the world as a book that a person creates. In romanticism, a metaphor of the book of nature reveals the contrast between the mysterious wisdom of nature and scientific knowledge. In Ukrainian modern literature metaphor functions as a means of imagery.

Keywords: metaphor, worldview, model, picture of the world

Засоби комунікації змінюють світ, оприявнюючи та розширюючи ті чи ті функції людського організму. Панівне в дописемний період усне слово було частиною багатого звукового простору та забезпечувало тісний зв'язок людини зі світом природи. Поява письма, книги, а згодом і друкарського верстату спричинили масштабні зміни в свідомості і діяльності людини, стимулювали інформаційно-інтелектуальну диференціацію суспільства. „Природна річ, – відзначає М. Мак-Люен, – що з появою паперу в дванадцятому столітті й наступним зростанням кількості книжок відбувся розквіт книжкової метафори“ (Мак-Люен 2001: 293). Одна із найдавніших і найчастотніших у світовій літературі концептуальних метафор *книга* → *природа* (варіант: *книга* → *світ*) виражала і водночас визначала світосприйняття і світорозуміння понад два тисячоліття, була одним із головних засобів моделювання картини світу.

Картина світу – це одна із форм світоглядного подання об'єктивної реальності в суспільній свідомості, узагальнений образ дійсності, насамперед соціуму, що є вихідною умовою людського буття (Філософський енциклопедичний словник 2002: 271). Ядро картини світу – модель світу,

тобто аналог (схема, структура, знакова система) світу. Зміни в ядрі (в моделі світу) закономірно спричиняють зміни в усій картині світу, що означає зміни в світогляді, світосприйнятті та світорозумінні. Одним із засобів моделювання, утримання в суспільній свідомості та коригування певної картини світу є метафора. Як найпотужніший лінгвоментальний інструмент, за допомогою якого людина пізнає, оцінює, моделює і перетворює дійсність, метафора схарактеризована в численних працях американських і європейських учених (Дж. Лакофф, М. Джонсон, Ф.-Р. Анкереміт, М. Тернер, Ж. Фоконьє, А. М. Баранов, С.А. Жаботинська, О.О. Селіванова та ін.).

Мета цього дослідження – простежити еволюцію змісту метафори *книга природи* впродовж її тривалого функціонування у зв'язку зі змінами картини світу.

Аналогізація створення й пізнання світу з написанням і читанням тексту з'являється в писемній культурі, що зародилася на Близькому Сході. Ця ідея, підхоплена давніми греками, знайшла розвиток в античній філософії. Левкіпп та Демокрит розвивали „буквенну” теорію, згідно з якою світ побудований як рукопис. Найменшою його частиною вважали атом – елемент за формою схожий на букву (елемент – *stoicheion* – буква) (Лосев 1963). Античні атомісти, за словами Олексія Лосєва, доводили, що „цільні речі з'являються з атомів так само, як художні твори створюються із з'єднання окремих букв” (Лосев 1963). Буквенне розуміння елементів та відповідне йому трактування світу, започатковане Демокритом, пронизує всю античність (Лосев 1963). Природа для давньогрецьких філософів – це повнота буття, це естетично досконалий результат діяльності деміурга (Платон). Зміст культових книг (насамперед поем Гомера) у пізньоантичній філософській екзегетиці сприймали як алегоричне вираження натурфілософських і логічних понять. Водночас, як підкреслює М. Мак-Люен: „Греція і Рим майже не використовували книгу як символ і метафору, тоді як саме завдяки християнству книга отримала найбільшу святість. Християнство було релігією або святою книгою” (Мак-Люен 2001: 293).

У християнській культурі світ (природа) вторинний щодо Слова Божого, але водночас не злитий з ним у єдине ціле, як у язичницькому пантеїзмі. Це втілення волі Бога, його творчої могутності. Метафора *слово* → *життя* стала своєрідною світоглядною матрицею християнського світу та визначила основні напрями руху думки на тривалий період. Споріднена з нею метафора *книга* → *природа/світ* як світоглядна модель почала функціонувати в християнській культурі пізніше. У Біблії образ світу як книги практично відсутній, за винятком Старого Заповіту, зокрема Книги пророка Ісаї, який порівнює небеса із книжним сувоєм та згадує книгу Господню: „небеса згорнуть, як сувій книжний” (Ісаї 34: 4), „відшукайте у книзі Господній і прочитайте” (Ісаї 34: 16). Вважається, що в християнській культурі одним із перших почав уживати цю метафору

Антоній Великий: „Книга моя, друже мій, природа, котра завжди зі мною, як тільки захочу читати я глаголи Божії“ (Преподобний Антоний Великий 2019). У подальшій християнській традиції метафора *книга* → *природа/світ* стає широкоживаною, наявна вона в текстах Афанасія Великого, Василія Великого, Григорія Богослова, Св. Августина та ін. діячів церкви. Відповідно до цієї моделі світорозуміння Конрад фон Мегенберг в XIV ст. назвав укладений ним збірник з природознавства *Книга природи* (*Das Buch der Natur*), який був популярний у середньовічній Європі до XVI ст. (von Megenberg 2016). У середньовічній християнській традиції метафора *книга природи* визначала трактування світу як божественного творіння, вияву могутності, мудрості, краси, досконалості Бога. Вона профілювала думку, що ясніше і повніше зрозуміти природу можна лише через Біблію. Пріоритет книги книг був беззаперечним.

Гуманістичний світогляд доби Відродження, розвиток натурфілософії спричинив поступове переосмислення *книги природи*, і її співвідношення з Біблією. Проте традиції попередньої епохи залишалися досить сильними. Так, Микола Кузанський, хоч і був творцем нового способу мислення, продовжував у дусі середньовічного християнства трактувати природу як божественну книгу, читаючи яку людина дізнається про божественний вияв у матеріальному світі, а творчу могутність Бога порівнювати із створенням книги (Кузанский 1979).

У Новий час метафора *книга* → *природа/світ* набула іншого змісту, що відповідало зміні світогляду та потребам пізнання. Вона стала головною світоглядною моделлю для вчених, які побачили в природі текст, який необхідно зрозуміти (Галілео Галілей, Роберт Бойль, П'єр Гассенді, Френсіс Бекон та ін.). Френсіс Бекон вважав, що Бог „дав нам дві книги: книгу Писання, в якій розкрита воля божа, а потім – книгу природи, яка розкриває його могутність“ (Бэкон 1971: 128). Природа для вченого – ключ до Писання, вона готує розум людини до сприйняття Писання і розвиває її віру. Це було нове й резонансне на той час твердження, оскільки змінювало співвідношення між двома книгами, віддаючи першість книзі природи. Рене Декарт орієнтував на пошук істини у *великій книзі світу* та в самому собі, що засвідчувало інтелектуальне зростання людини Нового часу (Декарт 1989: I: 255).

Естетика бароко відродила античне розуміння поезії як мистецтва морального знання. Поетичне вираження морально-духовних цінностей було прирівняне до творення природи, а світ потрактовано як твір мистецтва, що ймовірно, сприяло актуалізації метафори *книга природи* як світоглядної моделі в європейській літературі. Нове розуміння краси, тяжіння до універсальності і всеохопності в зображенні дійсності, емоційне й інтелектуальне напруження передавали численні символи, метафори, алегорії, гіперболи, порівняння, антитези, які часто були ускладненими й ампліфікованими. Прагнути якнайповніше виразити одну з фундаментальних

ідей бароко про світ як книгу, автори розгортали бінарну модель метафори до рівня тексту (наприклад, англійський поет XVII ст. Френсіс Кволс).

В українській культурі поширення ренесансно-реформаційних ідей Західної Європи збігається з появою українського бароко (кін. XVI – поч. XVII ст.), яке розвивалося до кінця XVIII ст., перебравши на себе ренесансні функції засобу секуляризації й гуманізації духовної культури та виразника національної ідентичності. „Специфікою українського бароко, – зазначає Наталія Мех, – було тяжіння до античності та міфологічних образів і середньовічної символіки, що переломлювалися через традиції Київської Русі“ (Мех 2004: 9). Концепт *книга* та метафори, що його реалізують, показові для українських пам'яток кінця XVI ст. і всього XVII ст., що ймовірно зумовлено також актуалізацією питань освіти в тогочасному суспільстві. Важливу роль духовної книги, яка відповідає традиціоналістським „греко-слов'янським“ поглядам, підкреслюють, зокрема, природоморфні метафори:

Книги – духовні раї, розумнії цвіти – / приводять нас Христові воздати обіти.
/ Книги – сонце душам, мислі освіщають, / книги гріхів черність в людех
убіляють. / Книги в юності премудрими творять / простих і невіжів ритори
сотворять (Крекотень 1992: 8).

Водночас осмислення природи за аналогією до книги зрідка знаходить безпосереднє вираження у відповідній метафорі, хоч приклади опосередкованого вияву такого світорозуміння численні. У текстах цієї доби традиційно частотна метафора *слово* → *життя*, яка профілює розуміння східними слов'янами слова як засобу зв'язку з Богом.

Велич Бога розкриває на рівні і форми, і змісту діяч східнослов'янської культури Симеон Полоцький у збірці *Вертоград многоцветный*. Алфавітний тип побудови збірки, порядок розміщення віршів були покликані актуалізувати думку читача про світ як книгу, створену Господом, ще на етапі попереднього ознайомлення. Детальне висвітлення ця ідея знайшла в одному з віршів, у заголовок якого винесено концептуальну метафору *світ є книга*: „Мир сей преукрашенный – книга есть велика, / еже словом написал всяческих Владыка“ (Архангельская 1998).

Сформовані на основі християнського світогляду та нерозривно пов'язані з Біблією погляди Григорія Сковороди стосуються проблеми сутності людини, сенсу і змісту її життя. Мислитель розуміє світ як книгу, яку створює людина, „рід людський“. За Г. Сковородою, всередині людини – Бог. Бог, світ і людина – єдині. Пізнання світу, пізнання істини, пізнання Бога поєднані із працею Г. Сковороди як самопізнання, яке філософ вважає головним сенсом людського існування. У процесі самопізнання шляхом заглиблення у себе людина наближається до Бога, який мислиться як безпочаткове начало світу. Вона розкриває свій внутрішній світ, виявляє глибинні основи свого існування і змінює себе. Спрямовує пошуки людини, як вважає Г. Сковорода, Біблія – світ символів, що є сутнісним виявом

Бога, світом начала (Сковорода 1973: 307 – 323). Цей символічний світ Біблії дає змогу людині побачити невидиме. Таким чином мислитель замикає кільце (символ Біблії): Бог – Біблія – Людина – Світ. Г. Сковорода, як підкреслює Олена Маленко, сформував „інтенціональні засади заупрощення людини у свій буттєвий простір, у процес творення мистецькою особистістю власного буття – [...] суб'єктивованого, позначеного індивідуально-авторською неповторністю й оригінальністю“ (Маленко 2010: 180). Філософія Григорія Сковороди стала визначальною для українського романтизму, як і філософія Йогана-Готфріда Гердера для європейського.

Науковий прогрес XVII ст., розвиток математичного природознавства спричинили формування механістичного розуміння природи та появу відповідної концептуальної метафори – машинної, проте метафора *книга природи* не вийшла з ужитку. Це засвідчує, що розуміння природи в той час, як і в наступні XVIII і XIX ст. було досить неоднозначним. Вольтер, наприклад, аналогізував природу з годинниковим механізмом, не відділяючи її від Бога: „Всесвіт дивує мене й не можу думати я, / Що годинник цей існує без годинникаря“ або з механізмом взагалі: „я захоплювався неосяжністю незліченних світів, їх шляхами і зв'язками – тим захопленням, що незнайоме натовпу. Ще більше я захоплювався інтелектом, який керує цим величезним механізмом“ (Вольтер 1996). Проте в творі *Задіг, або Доля* писав: „Немає нікого щасливішого [...], ніж філософ, який читає в тій великій книзі, яку Бог розгорнув перед нашими очима“ (Вольтер 1985). Дені Дідро також порівнював природу із неосяжною книгою, яку вчені читають сторінку за сторінкою, але ніхто ніколи її недочитає (Дідро 1986).

Концептуальна метафора *книга природи*, посівши центральне місце в світоглядних системах античності, середньовіччя, Відродження і Просвітництва, залишалася актуальною і надалі. У добу романтизму склалося філософське розуміння природи як цілісного організму, утвореного із окремих частин, здатних до самоорганізації, яке впливало на її естетичну інтерпретацію в художній літературі. Визнаючи, що романтизм у кожній культурі національно-специфічний, зауважимо наявність загальних диференційних ознак цього мистецького напрямку. Світ поставав у поезії романтиків одухотвореним, просвітленим, що досягалося через антропоморфізацію природи – наділення об'єктів природи людськими властивостями, зображення їх співчутливими, уважними, прихильними до людини. Водночас романтики вважали, що природа – нескінченна поезія, яку створив Бог, а мистецький твір виражає суть поетичної краси (Фрідріх Шлегель, Фрідріх Вільгельм Шеллінг), вони розглядали природу і поезію як мову, якою Бог звертається до людини (Вільгельм Генріх Вакенродер). У такому контексті метафора *книга природи* профілювала протиставлення таємничої мудрості природи науковим знанням. Йоганн Вольфганг фон Гете писав: „Природа – єдина книга, яка на всіх своїх сторінках містить глибокий зміст“ (Goethe 1787).

Митець, за Й.В. фон Гете, своєрідний голос природи, що говорить мовою мистецтва. У художній реалізації ідеї одухотвореної природи романтики акцентують органічну єдність людини і природи та профілюють проблему відношення людини до суспільства.

В українській романтичній літературі, як і в польській та інших слов'янських літературах, помітно домінує фольклорне начало, що визначає її національно-специфічний характер. Український романтизм, сформувавшись під західноєвропейським впливом, але на засадах національної філософської думки та народної творчості, відбиває українське світосприйняття та світорозуміння, зокрема, через засоби художнього узагальнення дійсності. Цим пояснюємо високу частотність конкретно-чуттєвих персоніфікацій міфічних істот та явищ природи і значно меншу кількість мовних одиниць, позначених тривалою літературною традицією. Концептуальна метафора *книга природи* в поезії українських романтиків, як і в творах митців пізніших напрямів не мала поширення. Фіксуємо її зрідка лише в творах окремих авторів, наприклад, у поезії Лесі Українки: „Горда, ясна, огнистая мова! / Ллється промінням річ та велична! / Та ми прагнем лиш людського слова, / І німа для нас книга одвічна“ (*Зорі, очі весняної ночі!*).

Активізація метафори *книга природи* відбувається в мові української поезії ХХ ст., чому сприяє потужний експресивний та виражально-зображальний потенціал цієї мовної одиниці. Вона наявна в текстах Павла Тичини, Богдана-Ігоря Антонича, Андрія Малишка, Ліни Костенко, Івана Драча, Ігоря Калинця, Василя Голобородька, Софії Майданської та ін. У контексті літератури нової епохи метафора постає в трансформованій ускладненій формі і функціонує не як світоглядна модель, а переважно як засіб образності. Так, Б.-І. Антонич, ніби розвиваючи думку П. Тичини „о скільки у природи немудро-мудрих літер“, аналогізує із книгою землю, небо, рослинний і тваринний світи, пори року тощо: „землі закрити книжку в обгортці синій неба / з дрижанням від напруги руками розгорну“ (*Об'явлення*); „ось ластівки в книжках пташиних / записують початок дня“ (*Назустріч*); „схилились два самотні клени, / читаючи весни буквар“ (*Клени*) та ін. Асоціативно ускладнену метафору *книга природи* фіксуємо в поезіях А. Малишка: „І розкриває день свою зелену книгу / Друковану вночі хмарами небес“ (*Несуть боривітри вологу і відлигу...*); І. Калинця: „зелене свангеліс лише гортає вітер, що чорні літери насіння із кульбаб здуває, / щорік засаджує поемами забутий вітвар“ (*Антонич*); Л. Костенко: „Ночей чорнокнижжя читаю по буквах / і сплю, прочитавши собі Оріон“ (*Готичні смереки над банями буків...*). Глибокий історико-філософський зміст вкладає в модифіковану й розгорнуту метафору *книга землі* С. Майданська:

Єдиний скарб, / який візьму з собою, – / лише важкий фоліант / праотчої землі.
/ Іще мій дід / залізним заступом / перегортав оці пергаменти / спресованих

тисячоліть, / і я перегортаю, / щоб знайти себе / трипільську, / теракотову, / в подряпинах великого і чорного, / від гумусу, / божественного нігтя (Єдиний скарб...).

У цих рядках авторка виражає закоріненість у рідний ґрунт (традицію, культуру, історію), тісний зв'язок зі своїм народом.

Соціотехнічні винаходи змінюють не тільки матеріальне життя, а й істотно впливають на світогляд людини, трансформують картину світу, що в свою чергу тягне за собою зміни життя. Книга як вмістилище і транслятор знань, як засіб відображення і пізнання світу тривалий час визначала динаміку суспільства. Вона сприяла розвитку релігії, науки, національної держави загалом. Концептуальна метафора *книга природи* лаконічно виражає цивілізаційну роль книги та моделює картину світу за аналогією до книги.

Література:

- Архангельская А.В., 1998, *Творчество Симеона Полоцкого (1629–1680)*, <https://www.portal-slovo.ru/philology/37362.php> [дата звернення: 26.09.2019].
- Бэкон Ф., 1971, *О достоинстве и преумножении наук*, [в:] Ф. Бэкон, *Сочинения в двух томах*, т. 1, Москва.
- Вольтер, 1985, *Задиг, или Судьба*, [в:] Вольтер, *Философские повести*, Москва, https://www.e-reading.club/bookreader.php/12055/Vol%27ter_-_Zadig_ili_Sud%27ba.html [дата звернення: 26.08.2019].
- Вольтер, 1996, *Философские сочинения*, http://lib.ru/INOOLD/WOLTER/slowar.txt_with-big-pictures.html [дата звернення: 26.08.2019].
- Декарт Р., 1989, *Сочинения в двух томах*, т. 1, Москва.
- Дидро Д., 1986, *Мысли к истолкованию природы*, [в:] Дидро Д., *Сочинения в двух томах*, т. 1, Москва, <https://kph.npu.edu.ua!/e-book/clasik/data/diderot/interpretation.html> [дата звернення: 26.09.2019].
- Крекотень В., 1992, *Освітня реформа Петра Могили і утвердження бароко в українській поезії*, http://shron1.chtyvo.org.ua/Krekoten_VI/Osvitnia_reofrma_Petra_Mohyly_i_utverdzhennia_baroko_v_ukrainskii_poezii.pdf [дата звернення: 26.09.2019].
- Кузанский И., 1979, *Об ученом незнании*, [в:] Кузанский И., *Сочинения в двух томах*, т. 1, Москва, http://www.theosophy.ru/lib/de_docta.htm [дата звернення: 26.09.2019].
- Лосев А.Ф., 1963, *История античной эстетики. Ранняя классика*, Москва, т. 1, <http://psylib.org.ua/books/lose001/txt29.htm> [дата звернення: 26.09.2019].
- Мак-Люен М., 2001, *Галактика Гутенберга*, перек. В.І. Постнікова, С.В. Сфремова, Київ.
- Маклюэн М., 2003, *Понимание Медиа: внешние расширения человека*, перек. В.І. Николаева, Москва.
- Маленко О.О., 2010, *Лінгво-естетична інтерпретація бунтя в українській поетичній мовотворчості (від фольклору до постмодерну)*, Харків.
- Мех Н.О., 2004, *Сакральне слово Григорія Сковороди*, „Культура слова“, вип. 64, с. 9–14.
- Преподобный Антоний Великий, 2019, <http://hram-nikola.kiev.ua/zhitiya-svyatykh/1713-prepodobnyj-antonij-velikij> [дата звернення: 26.09.2019].

- Сковорода Г., 1973, *Повне зібрання творів у двох томах*, т. 1, Київ, с. 307–323, <http://litopys.org.ua/skovoroda/skov1.htm> [дата звернення: 26.09.2019].
- Філософський енциклопедичний словник, 2002, http://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskyi_entsyklopedychnyi_slovnyk.pdf [дата звернення: 15.02.2020].
- von Goethe J.W., 1787, *Italienische Reise*, Kapitel 33, <http://gutenberg.spiegel.de/buch/italienische-reise-3682/33> [дата звернення: 26.09.2019].
- von Meigenberg K., 2016, *Book of Nature* (Last updated: February 12, 2016), <https://www.wdl.org/en/item/3158/> [дата звернення: 26.09.2019].